

מכתבים מעבר לגבול

ארכיאולוג פלסטיני מנצרת ביקר בלבנון ב-1948 והפך לפליט. בקשתו לחזור נדחתה שוב ושוב. גם ידידו במחלקת העתיקות הישראלית לא הצליח לעזור, ואולי לא ממש ניסה

נעים מח'ולי. האמין שהמטכ"ל יגאל ידן יעזור

נעים מח'ולי:
"האין זה עצוב שאדם
שוחר שלום כמוני
יסבול סבל כה עמוק
עם ילדיו החפים מפשע
ועם אשתו, באשמתם
של אחרים? האיןך
מרגיש כך? האיןך
חש אהדה אלי?"

בן דור הופתע לקבל את המכתב מאדם שממנו לא שמע שלוש שנים ואבד בתוך ים הפליטים. "איזו הפתעה נעימה לקבל את מכתבך ולשמע שבריאותך טובה ואתה עובר", השיב לו בתחילת אוקטובר 1951. "היו לנו זמנים קשים למדי בירושלים בזמן המצור, עם הקצבות מים ופצצות שצנחו על בתים וברחובות. כמה מחברי הטובים ביותר נהרגו". הקרבות נגמרו, כתב בן דור, ועכשיו אפשר לחזור לעבוד בשלווה, לחפור בעפולה ובקיסריה, "אבל קשה לעבוד בלי מוויאון רוקפלר ובלי המעבר והספרייה שאליהן אין לנו כל גישה" (מוויאון רוקפלר היה מקום מושבה של מחלקת העתיקות בזמן המנדט, ונשאר בצד הירדני אחרי מלחמת העצמאות). רק בשני משפטים התייחס בן דור לבקשתו של מח'ולי: "באשר לרצונך לחזור לישראל, הדבר אינו תלוי בנו אלא ברשויות גבוהות יותר. נעביר את בקשתך

במחלקת העתיקות המנדטורית שררה אווירה קר-סמפוליתית למדי: מנהלים וחוקרים בריטים, ארכיאולוגים יהודים שרובם התחנכו באירופה וגם כמה ארכיאולוגים פלסטינים. מלחמת העצמאות שלחה כל אחד אל הלאום שלו: את הבריטים חזרה לבריטניה, את הישראליים לגבולות. על ראשית הארכיאולוגיה הישראלית מביא רו קלטור מקרה של אדם אחד שניסה להצות את הגבול הזה בחזרה. נעים מח'ולי, שהיה מפקח של אגף העתיקות המנדטוריות באזור הצפון, נסע במאי 1948 ללבנון כדי לבקר את ילדיו, שהם שם בזמן שצה"ל כבש את הגליל וכך הפך לפליט. מח'ולי יצר קשר מכתבים עם אחד מידידיו היהודים וביקש שיעזור לו לחזור לביתו ולעבודתו.

מח'ולי היה אז בן 54. הוא נולד בכפר יסיף למשפחה נוצרית אמידה של בעלי קרקעות. בן אחיו, ד"ר סלים מח'ולי, מספר שנעים נחשב לאחד הבחורים החזקים בכפר, אבל מגיל צעיר הוא נמשך ללימודים, למד בבית ספר בנצרת ונישא לבתו של המנהל קוסטנדי קנאג'ה, ראש הקהילה האורתודוקסית בנצרת. אחרי כיבוש הארץ בידי הבריטים התגלגל להשתלמות בארכיאולוגיה.

בתו מרי מספרת שאביה אהב מאוד את עבודתו במחלקת העתיקות, היה כל השבוע בניסיונות ונשאר ללון לפי עמים אצל חברים יהודים בקיבוצים. המשפחה התגוררה בבית יפה בנצרת ליד הורי אמה, ובנוסף היה לאביה בית בעכו ובית בחיפה. "היו לנו חיים טובים", אומרת בתו, "היה לנו פסנתר, רדיו. אבא אהב לצלם והיה מראה לנו תמונות שצילם באתרי הפירות".

בראיון טלפוני ממקום מגוריה בארצות הברית, מספרת מרי כי ב-1948 למד אחיה הבכור בבירות, ואילו אותה ואת אחיה השני שלחו לפנימייה בצידון, כנראה כדי להרחיק קם מהמהומות. "בגא הפסחא הוא ואמא באו לבקר אצלנו בצידון, ואו לא יכלו לחזור". מאותו רגע הפכו מח'ולי וכני משפחתו לפליטים: רחוקים מהמשפחה, ללא עבודה, ללא הרכוש הרב שהיה להם והפך בן לילה ל"נכסי נפקדים". דרך ידיד בריטי הצליח מח'ולי למצוא עבודה בחפירות בלוב. משם, מאתר החפירות בקירנייקה, התחיל להתכתב עם אחד מעמיתיו היהודים לעבודה בתקופת המנדט.

המכתב הראשון, מ-18 בספטמבר 1951, מופנה אל עמי נואל בן דור, שעבד עם מח'ולי וכינתים התמנה לסגן מנהל מחלקת העתיקות בישראל. מח'ולי כתב באנגלית יפה, בכתב נאה, וסיפר לבן דור כי שמע אודותיו מגרדיק נורמן ג'ונס, שהיה סגן מנהל מחלקת העתיקות המנדטוריות, וממנו קיבל גם את "כתובתך המדויקת, אשר, אני שם לב, לא השתנתה רבות מלבד מחיקת 'פליטינה' החלפתה ב'ישראל'".

אחר כך סיפר מח'ולי לבן דור על קורותיו: "ביליתי שלוש שנים בטריטוריה קרובה מצפון לכס, וכל הזמן הזה מצבי היה עלוב וראוי לרחמים". אחרי פרטים על עבודתו הנוכחית בקירנייקה, "מקום עני בהווה, עשיר בעבר", שאל מח'ולי את ידידו: "האין זה עצוב שאדם שוחר שלום כמוני, שמלאו לו 54 שנים, יסבול סבל כה עמוק עם ילדיו החפים מפשע ועם אשתו ויקריבו אותה על מזבח הבערות והפנאי טיות באשמתם של אחרים? האיןך מרגיש כך? האיןך חש אהדה אלי?"

מח'ולי הזכיר את כל העמיתים שעבדו איתו במחלקת העתיקות המנדטוריות, כאליעזר סוקניק, מיכאל אבי יונה, בנימין מייזלר (מזר) ואחרים, וציין שהוא מקווה שגם הם יתגייסו לעזור לו. "שמחתי מאוד לדעת ממר ג'ונס כי סר קניק הצעיר (המכונה היום ידן) הוא המפקד הכללי של הצבא הישראלי. אני מאמין כי אם יוזמן, הוא לא יהסס להצטרף אליך ואל אחרים בעזרה לי".

ונודיע לך כאשר תתקבל תשובה".

מח'ולי ענה לבן דור עוד באותו חודש. הוא איחל לו שיימצא "ממצאים מפתיעים" בעפולה ובקיסריה והביע עניין בחפירות בבית שאן, שבהן עסק לפני שנסע ללבנון, אבל עוד מהרה הגיע אל העניינים המציקים לו באמת: הוא כבר פנה אל הרשויות המוסמכות בבקשה לחזור, אבל "הבעיה שהם רוצים לכלול אותי במסגרת השאלה הכללית של פתרון לפליטים, בעוד אני מתחנן שהמקרה שלי ייבחן בנפרד". ואז הוסיף מח'ולי עוד עניין דוחק: "האם אוכל לבקש ממך טובה נוספת? אם תודמן לנצרת, האם תוכל לבקר אצל חותני וחי מותי הזקנים מאוד (מר וגברת קוסטנדי קנאג'ה), המתגוררים בבית עם גג רעפים אדום, לצד הדרך לטבריה, ליד הבית שבו התגוררתי אני? ברר מה מצבם והודיע לי את חדשותיהם".

בן דור ענה הפעם בקיצור רב. הוא סיפר למח'ולי כי החפירות בבית שאן עוד לא התחדשו, וציין כי "יהיה מורעיל אם תשלח לי העתק של התשובה שקיבלת, כדי שאוכל לברר בירורים במקום הגכון. אם יודמן לי לבקר בנצרת, בוודאי שאנסה לראות את קרוביך". מח'ולי לא התיימש. הוא כתב לבן דור שהוא רוצה לשמור איתו על קשר ככל מקרה, כי הידידות איתו חשובה לו. הוא הזכיר שוב את בית שאן - "אני מייחל שאוכל להצטרף למחלקה שלכם בישראל ולהעמיד את עצמי לרשותכם בעבודת החפירות שם" - וביקש מבן דור שיפנה בעניינו אל מחלקת הוויות כ"מי שרד ההגירה" בישראל.

בן דור ענה לו בסוף נובמבר. הוא סיפר שפנה אל מחלקת הוויות, אבל "למרבה הצער, כרגע אי אפשר לעשות דבר, שכן העניין כולו הוא סוביידיצה ומחכה לפתרון הסופי. חבל שאתה לא יכול לחזור לביתך ושנחננו איננו יכולים שתהיה לנו גישה, אפילו לשעה אחת בלבד, לחומי רים במוזיאון רוקפלר. עוד לא הייתי בנצרת, אבל בכיקורי הראשון שם בוודאי אבקר אצל קרוביך ואעביר להם את ה'סלאם' שלך".

מח'ולי השיב בדצמבר 1951, וצירף למכתבו העתק של התשובה שקיבל ממחלקת הוויות. "ככל ששהותי בחוץ מתארכת", כתב, "כך הולכים חיינו ונעשים אומללים, בעיקר בשביל אשתי, שעזבה את הוריה בגיל מתקדם ואין ילדים אחרים שיטפלו בהם... כך שכל עזרה שתוכל להגיש לי בפתרון הבעיה תתקבל בהערכה רבה מאוד".

התשובה שקיבל מח'ולי מיעקב גילר ממושרד הוויות לא השאירה מקום לתקווה: "את בקשתך יש לבחון כאשר יימצא פתרון לשאלת חזרת הפליטים בכלל". בעיית הפליטים לא נפתרה עד היום, ומח'ולי נשאר בלבנון עד מותו ב-1976. בתו מרי מספרת, כי שנים ספורות אחרי שחליפת המכתבים בינו לבן דור פסקה, חזר אביה מלוב ללבנון, אבל לא מצא עבודה בארכיאולוגיה ולכן חדל לצאת מהבית, ובסוף חייו לא התעניין בכלום.

מרי אינה יודעת אם בן דור ביקר לבסוף בבית עם הרעי פים האדומים בנצרת כדי למסור דרישת שלום להורי אמה, אבל היא יודעת שהקשר עם זוג ההורים הקשישים חודש רק ב-1958, כשהיא עצמה נסעה ללמוד באמריקה, והמכתבים היו נשלחים מנצרת אליה וממנה אל הוריה בלבנון. אמה היתה עצובה מאוד על שלא יכלה לראות את הוריה ולחזור לבית ילדותה בנצרת. אחרי מותו של נעים מח'ולי הוציאה מרי את אמה מביירות והיא חיה איתה באמריקה עד למותה ב-1989. אחרי מותה, לקחה את האפר של אמה בצנצנת, עלתה על מטוס ושמנה אותו בכנסייה שבה נהגו סבה וסבת תה להתפלל בנצרת. "החזרתי אותה הביתה", אומרת מרי.

מירון רפפורט